

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

6-2023

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

F.Xalikov	
Ta'lim tizimida testologiyadan foydalanishning nazariy asoslarini takomillashtirishning pedagogik ahamiyati	211
A.A.Mirzayev	
Ibn al-Arabiyning tasavvufiy qarashlarining asosiy yo'nalishlari va yondashuvlari	217
S.A.Azamova	
Yoshlarda ekologik madaniyatni shakllantirishda ekologik tarbiyaning samarali yo'llari va bosqichlari	223
M.I.Yusupova	
Expression of the concept of "Patriotism" in the russian-language media.....	231
M.M.Aralov	
OTM talabalarining grafik tayyorgarlikligini rivojlantirish vositasi sifatida	235
U.Abdullayeva	
Bo'lajak kimyo o'qituvchilarining metodik kompetentligini takomillashtirishda ekologik ta'lim va tarbiyaning ahamiyati hamda ularning qiyosiy tahlili	124
Y.J.Mirzaaxmedova	
Bo'lajak musiqa ta'limi o'qituvchilarida o'zbek musiqasi tarixiga doir bilimlarni rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslari	241
J.X.Boysunov	
Yoshlarda ma'naviy madaniyatini yuksaltirishning falsafiy mohiyati.....	246
B.I.Beshimov	
Jinoyatchilik ijtimoiy hodisa va uning tahlili	250
Z.N.Usmonov, M.A.Mirzajonova	
Umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilarining jismoniy madaniyat fani nazariy bilim asoslarini o'qitishni monitoringi	255
M.X.Raxmonova, M.O.Karimova	
Boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy potensialini pivojlantirishning dolzarbligi va mohiyati....	260
N.S.G'afurova	
Ijtimoiy tarmoqlar punktuatsiyasining pragmatikasi.....	261
G.M.Камалова	
Методология преподавания физической культуры в вузах на современном этапе.....	266
R.M.Ubaydullayev	
Qishloq qizlari jismoniy tayyorgarligini tabaqalashtirilgan metodika orqali baholash	270
A.K.Nafasov	
Tarixda sivilizatsiyalarning shakllanishi tarixi xususida	274
F.A.Ikramov	
Mustaqil ta'lim faoliyati asosida talabalarning huquqiy ta'limini tashkil etishning pedagogik omillari.....	277
D.T.Tursunova	
Talaba xotin-qizlar ijtimoiy faolligini rivojlantirishning mazmuni va psixologik asoslari	281
D.D.Boymirzaeva	
O'zbekistonda oliy ta'lim muassasalarida tashkiliy faoliyat va boshqaruv amaliyotining mavjud muammolari tahlili	286
I.I.Soliyev	
Yangi O'zbekistonda OTMLar boshqaruviga xalqaro standartlarni joriy qilish vazifalari.....	292
S.S.Qozaqova	
Hikoya tuzishga o'rgatish maktabgacha yoshdagi bolalarning bog'lanishli nutqini rivojlantirishning muhim vositasi sifatida	298
F.A.Askarov	
Jismoniy tarbiya darsi jarayonida interfaol usullar ta'lim samaradorligini asosiy bo'g'ini sifatida ..	304
D.Z.Isaboyeva	
Boshlang'ich ta'lim o'quvchilarida zamonaviy ko'nikmalarni shakllantirishning pedagogik psixologik asoslari (xalqaro baholash dasturi)	308
M.I.Ne'matov	
O'quvchilarning jismoniy madaniyatini rivojlantirishning etno-pedagogik asoslarini takomillashtirish	311

HIKOYA TUZISHGA O'RGATISH MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING BOG'LANISHLI NUTQINI RIVOJLANTIRISHNING MUHIM VOSITASI SIFATIDA**ОБУЧЕНИЕ РАССКАЗАННИЮ КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ СВЯЗНОЙ РЕЧИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА****TEACHING STORY-MAKING AS AN IMPORTANT TOOL FOR DEVELOPING CONNECTED SPEECH OF PRESCHOOL CHILDREN****Qozaqova Sayyora Sobitxon qizi¹**¹Namangan davlat universiteti, maktabgacha ta'lim metodikasi kafedrası o'qituvchisi**Annotatsiya**

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash va o'qitishning asosiy vazifalaridan biri nutq va og'zaki muloqotni rivojlantirish ekanligi va ularni hikoya tuzishga o'rgatish orqali bog'lanishli nutqini rivojlantirish mumkinligi haqida so'z boradi.

Аннотация

В данной статье говорится о том, что одной из основных задач воспитания и обучения детей дошкольного возраста является развитие речи и устного общения, а развивать связную речь можно, обучая их составлять рассказ.

Abstract

This article talks about the fact that one of the main tasks of raising and teaching preschool children is the development of speech and oral communication, and it is possible to develop connected speech by teaching them to compose a story.

Kalit so'zlar: hikoya, nutq faoliyati, bog'lanishli nutq, dialog, monolog mimika, imo-ishoralar, intonatsiya, ovoz tembri, ijodiy hikoya, qayta hikoya qilish.

Ключевые слова: рассказ, речевая деятельность, связная речь, диалог, монолог, мимика, жесты, интонация, тон голоса, творческий рассказ, пересказ.

Key words: story, speech activity, connected speech, dialogue, monologue, mimicry, gestures, intonation, tone of voice, creative story, retelling.

KIRISH

Hikoya – badiiy adabiyotda kichik epik janr, hayot hodisalari ixcham ifoda etiladigan nasriy asar hisoblanadi. Jahon adabiyotida hikoya qadim an'analarga ega. O'tmishda hikoya folklor asarlari tarkibida bayon unsuri bo'lib ishtirok etgan. Mustaqil janr sifatida faqat yozma adabiyotda shakllangan.

“Hikoya” atamasi kengroq ma'noda biror voqeani gapirib berishni ham anglatadi. Hikoya inson hayotida yuz bergan ixcham voqeani lo'nda ifodalashga mo'ljallangan bo'lib, unda shu voqeaga qadar personaj hayotida nima bo'lgan, qanday ro'y bergan, kim bilan – bular to'g'risida ma'lumot berish shart emas. Juda zarur bo'lsa, ayrim detallar orqali ishora qilinishi mumkin. Ixchamlik hikoyaning muhim belgisi, lekin unda personaj hayotidan birgina lavha, uzoq davrlik voqealar, personajlarning butun umr yo'li, bir emas, bir necha odamlar taqdiri, xarakterning shakllanish jarayoni, ruhiy holatlarning almashinib turishi, muhim fazilat bo'lib qolishi mumkin. Biroq har qanday ko'rinishda ham tasvir siqiq tarzda beriladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar tuzadigan hikoyalar ushbu adabiy tur bilan aynan bir xil bo'lmasa-da, lekin ijodiy qobiliyat va bog'lanishli nutqni rivojlantirishi natijasida aynan hikoya janrining yaratilishiga xizmat qiluvchi kichik matnlar hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash va o'qitishning asosiy vazifalaridan biri nutq va og'zaki muloqotni rivojlantirishdir. Ona tilini bilish nafaqat gapni to'g'ri tuzish, balki har qanday hodisa, hodisa yoki hodisalar ketma-ketligi haqida gapira olish qobiliyatidir. Bu izchil nutq bolaga ijtimoiy va shaxsiy salohiyatni to'liq ro'yobga chiqarishga imkon beradi, chunki izchil nutq odamlar o'rtasidagi muloqot va o'zaro ta'sirning asosi bo'lib, ularsiz shaxsning normal aqliy rivojlanishi va faoliyati mumkin emas. Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchisi maktab o'quv dasturini muvaffaqiyatli o'zlashtirish uchun, masalan, suhbat qurish, o'z fikrlarini izchil ifodalash va muayyan mavzu bo'yicha qisqa matn tuzish kabi ko'nikmalarni rivojlantirishi kerak. Shunday qilib, matn bilan malakali ishlash qobiliyati inson uchun asosiy narsalardan biridir. Shunga asoslanib, hozirgi vaqtda

maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilari oldida maktabgacha yoshdagi bolalarda izchil va bog'lanishli nutqni shakllantirish asosiy vazifa bo'lib turibdi, bu esa o'z navbatida matnni idrok etish, uni takrorlash va o'z hikoyachalarini yaratish qobiliyatini nazarda tutadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Bog'lanishli nutqni rivojlantirish masalalari har doim ham dolzarb bo'lib kelgan, va uning muammolari bilan ko'plab tadqiqotchilar shug'ullangan. Jumladan, rus olimlari L.S.Vygotskiy [1], S.L.Rubinshteyn [2], F.A. Soxin [3], V.V.Gerbova [4], E.P. Korotkova [5] va boshqalar aynan shu masala yuzasidan tadqiqotlar olib borishgan. Ularning ta'kidlashicha, 4 yoshli katta maktabgacha yoshda bolaning eng muhim aqliy jarayonlari eng jadal rivojlanadi, ular orasida kognitiv jarayonlar asosiy o'rinni egallaydi. Ular izchil nutqni yanada shakllantirishga va maktabda muvaffaqiyatli o'qishga hissa qo'shadilar. Bolalar o'z ona tilini puxta egallashlari uchun ularning nutq faoliyatida faol bo'lishlari, muloqot qilish maqsadida, o'z fikrlarini idrok etish va gapirish orqali ifodalashlari uchun sharoit yaratilishi kerak. Biroq, amaliyot shuni ko'rsatadiki, muammoga qiziqish ortib borayotganiga qaramay, maktabgacha yoshdagi bolalarda izchil nutqning rivojlanish darajasi yetarli emas. Muvaffaqiyatli nutqni rivojlantirish xususiyatlarini o'rganish, maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq faoliyatini rivojlantirishning tegishli usullari, shakl va vositalarini izlash bugungi kunning eng dolzarb muammolaridan biridir.

Bog'lanishli nutqning asosiy xususiyati uning semantik jihatdan batafsil bayoni bo'lib, u muloqot va o'zaro tushunishni ta'minlaydi. Bog'lanishli nutqning asosiy vazifasi kommunikativdir. U bayonning ikki asosiy shakli – dialog va monolog orqali amalga oshiriladi. Har bir shakl o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, uni shakllantirish usulini belgilaydi. Nutqni rivojlantirishning yetakchi vazifasi bolalarda izchil nutqning ushbu shakllarini bir vaqtning o'zida rivojlantirishdir. Ushbu shakllar umuman nutqni rivojlantirish bo'yicha pedagogik ishlar tizimida markaziy o'rinni egallaydi va buni amaliy tilni egallash vositasi sifatida maqsad deb hisoblash mumkin.

A.R.Luriya [6], S.L.Rubinshteyn [2] va V.P.Gluxov[7] dialogik nutqni ikki yoki undan ortiq suhbatdoshlar o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri muloqot paytida paydo bo'lgan va asosiy mulohazalar almashinuvidan iborat bo'lgan birlamchi bo'lgan nutq shakli sifatida tasniflaydi[8]. Dialogik nutqning monologdan o'ziga xos xususiyatlari bor. Bu, birinchi navbatda, suhbatdoshlarning emotsional holati, ularning mimika, imo-ishoralar, intonatsiya va ovoz temblari bilan bir-biriga ta'siri bilan izohlanadi [9].

Dialogik va monolog nutqni taqqoslaydigan bo'lsak, monolog bir shaxsning aynan bog'lanishli, izchil nutqi sifatida qaraladi, uning kommunikativ maqsadi voqelikka mos keladigan har qanday fakt yoki hodisalar haqida gapirishdir [8]. A.R.Luriyaning[6] so'zlariga ko'ra, monologik nutqning asosiy xususiyatlari quyidagilardir: gaplarning bir tomonlama va uzluksizligi, mustaqillik, kenglik, taqdim etishning mantiqiy ketma-ketligi, tinglovchiga e'tibor qaratish orqali mazmunning shartlilik, og'zaki bo'lmagan uzatish vositalaridan cheklangan foydalanish. Nutqning bu shaklining o'ziga xos xususiyati shundaki, uning mazmuni, qoida tariqasida, oldindan belgilab qo'yilgan va oldindan rejalashtirilgan bo'ladi.

Monologik nutq, deydi A.A.Leontiev, ma'lum bir nutq funksiyasini bajaradi va nutq faoliyatining maxsus shaklidir. Unda til tizimining bir qator komponentlari: lug'at, grammatik munosabatlarni ifodalash usuli, so'z va shakl yasalishi, shuningdek, sintaktik vositalardan foydalaniladi va umumlashtiriladi [10]. Shu bilan birga, monolog nutqda bayonning maqsadi izchil, oldindan rejalashtirilgan taqdimotda amalga oshiriladi. Muvaffaqiyatli, batafsil bayonlarni amalga oshirish, tuzilgan dasturni nutq faoliyatining butun davri uchun xotirada saqlashni, eshitish va vizual idrok etish asosida nutq faoliyatining barcha jarayonlarini nazorat qilishni talab qiladi. Dialogik nutqni monologik nutq bilan solishtirganda shuni ta'kidlash mumkinki, monologik ko'proq kontekstli va to'liqroq shaklda, diqqat bilan tanlangan adekvat leksik vositalar va turli xil sintaktik tuzilmalardan foydalangan holda taqdim etiladi. Bundan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, monologik nutq izchillik va mantiqiylikka, taqdimotning to'liqligi va izchilligiga, kompozitsion dizaynga ega bo'ladi - bular uning kontekstual va uzluksiz tabiatidan kelib chiqadigan eng muhim sifatlaridir.

S.L.Rubinshteyn o'z asarlarida izchil nutqni "tinglovchi yoki o'quvchi uchun tushunariligi nuqtai nazaridan ma'ruzachi yoki yozuvchining fikrlarini nutqiy shakllantirishning yetariligi" deb hisoblaydi. Ya'ni, izchil nutqning asosiy xususiyati uning suhbatdosh uchun tushunariligidir. Ijodiy nutq – grammatik jihatdan to'g'ri tuzilgan gap, o'zaro bog'langan fikrlarning aniq va aniq so'zlar bilan ifodalanishidir. Gapning qaysi shaklidan (monolog yoki dialogik nutq) qat'i nazar, nutq

faoliyatining asosiy sharti izchillikdir. Muvofiqlik va mantiqiylik, taqdimotning to'liqligi va izchilligi, kompozitsion dizayn monolog nutqining eng muhim sifatlaridir.

A.A.Leontievning ta'kidlashicha, "aytish" - bu kommunikativ birlik (alohida jumladan butun matnga), mazmuni, intonatsiyasi bo'yicha to'liq va ma'lum bir grammatik yoki kompozitsion tuzilish bilan tavsiflanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda muammoga doir me'yoriy-huquqiy hujjatlar, pedagogik-psixologik va metodik adabiyotlarni o'rganish, tizimli-struktur tahlil, kuzatish, suhbat, maxsus pedagogik-psixologik metodikalar, tajriba-sinov, matematik-statistik usullardan foydalanilgan.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Kengaytirilgan nutqning har qanday turining xususiyatlariga quyidagilar kiradi: mavzu va kommunikativ vazifaga muvofiq xabarning izchilligi va mantiqiy-semantik tashkil etilishi. Taqdimot ketma-ketligi, shuningdek, batafsil bayonotlarning eng muhim xususiyati hisoblanadi, chunki ketma-ketlikka rioya qilmaslik har doim xabarning izchilligiga salbiy ta'sir qiladi. Adabiy manbalarda og'zaki izchil nutqning mezonlari muhokama qilinadi: hikoya qismlari bir-biriga ma'no jihatdan bog'liq bo'lishi kerak, gaplar mantiqiy va grammatik jihatdan izchil tuzilishi kerak, so'zlovchining fikrini ifodalashda nutq qismlari (a'zolari) orasidagi bog'lanishdan foydalanish kerak. Bayonotning mantiqiy-semantik tashkiloti predmet-semantik va mantiqiy aloqalarni o'z ichiga oladi. Voqelik obyektlari, ularning aloqalari va munosabatlarining adekvat aks etishi bayonlarning subyekt-semantik tashkil etilishida aks etadi; fikrlarni taqdim etish jarayonining aks ettirilishi ularning mantiqiy tashkil etilishida namoyon bo'ladi. Bolalarning nutq harakatlaridan xabardorligi izchil nutqda aniq namoyon bo'ladi. O'z bayonotlarini erkin tartibga solib, ular fikrlarni ifodalash mantiqini va nutq taqdimotining uyg'unligini tushunishlari kerak. Mukammal nutqni shakllantirish uchun bolalar faoliyatini tashkil qilishda tarbiyachi zamonaviy tilshunoslik tamoyillariga amal qilishi kerak. Sababi tilshunoslik asoslarini bilmasdan, u bolalar uchun ertakning malakali namunasini yarata olmaydi va maktabgacha yoshdagi bolalarni dastur talablariga javob beradigan va ularni maktabga tayyorlashga hissa qo'shadigan hikoyalarni to'g'ri tuzishga o'rgata olmaydi. E.I.Tixeyeva monologlarning to'rt turini ajratib ko'rsatadi: tasvirlash, ma'lumot berish, muhokama qilish va aralash [11].

Katta yoshdagi maktabgacha yoshdagi bolalarda izchil nutqni rivojlantirish xususiyatlari va shartlari O.S.Ushakova, A.A.Leontyeva, F.A.Soxina, E.M.Strunina, V.V.Gerbova, A.M.Borodich va boshqalar[4,12,13]ning asarlarida maktabgacha yoshdagi bolalarda izchil nutqni rivojlantirish xususiyatlari qayd etilgan. Bolalarning izchil nutqi tarbiyachilar va ota-onalarning alohida e'tiboriga ega bo'lishi kerak, chunki maktabgacha yoshdagi bolalar kattalarga, shu jumladan, kattalarning nutqiga taqlid qilishga moyildirlar, ammo bu taqlid o'quv va tarbiyaviy xarakterga ega bo'lishi kerak.

Tarbiyachining nutqi ravon, ifodali, sof, boy bo'lishi kerak va u juda yaxshi gapirishi kerak, chunki bolalar nafaqat uning aytganlarini, balki qanday gapirayotganini ham diqqat bilan tinglashadi. Vaqt o'tishi bilan bolaning nutqi o'zgaradi va uning turli shakllari rivojlana boshlaydi. Afsuski, hamma bolalar nutqni muvaffaqiyatli o'zlashtira olmaydi. Ba'zida og'zaki nutqni rivojlantirish jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalar ba'zi qiyinchiliklarni boshdan kechirishadi, nutqning normal rivojlanishiga to'sqinlik qiladigan bir qator nutq og'ishlari paydo bo'ladi. Shuning uchun buni ehtiyotkorlik bilan davolash va ularni o'z vaqtida yo'q qilish juda muhimdir. Aks holda, nutqdagi bunday og'ishlar bolaning aqliy rivojlanishida og'ishlarga olib keladi. Katta yoshdagi maktabgacha yoshdagi bolalarda izchil nutqni rivojlantirish jarayonida turli xil nutq faoliyati turlaridan foydalanish mumkin. Masalan, qayta hikoya qilish, rasmni, atrofdagi haqiqatni, tabiat hodisalarini tasvirlash. Bu, shuningdek, katta yoshdagi maktabgacha yoshdagi bolalar uchun eng jozibador bo'lgan rasmlarga asoslangan ijodiy hikoyalar va suhbatlar yaratishni o'z ichiga oladi. Bolalarning o'z fikrlarini izchil ifodalash qobiliyatini rivojlantirish uchun ularga jumalarni to'g'ri tuzishni o'rgatish kerak. Syujetli rasmlar asosida hikoyalar tuzish bolalar nutqini rivojlantirishda muhim bo'lib, keyinchalik boy va to'g'ri bo'ladi. Bolada o'z fikrlarini nutqda to'g'ri ifodalash istagini uyg'otish uchun uni qiziqtirish, o'z fikrlarini ifoda etishga undash va bu istak asosida izchil nutqni o'rgatish va rivojlantirish dasturini tuzish kerak. Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda izchil nutqning rivojlanishi ancha yuqori darajaga etadi. F.A.Soxina, O.S.Ushakova va boshqalarning tadqiqotlarida. katta yoshdagi maktabgacha yoshdagi bolalarda izchil nutq allaqachon yaxshi rivojlangan va yuqori darajada ekanligini ko'rsatdi [14]. Bu yoshda lug'at 4000 ga yaqin so'zlarga etadi, bolalar bu so'zlarni iboralarga osongina kiritadilar va murakkab grammatik tuzilmalarni

osongina tuzadilar. Oddiy umumiy, murakkab va murakkab gaplarni ifodalash malakalari ortadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar savollarga aniq, qisqa yoki batafsil javob berishadi (agar kerak bo'lsa). Ular ma'lum bir algoritmgaga muvofiq taklif qilingan mavzu bo'yicha tavsif va syujetli hikoyani juda izchil va aniq tuza oladilar, mantiqiy aloqalarni kuzatish va badiiy ifoda vositalaridan foydalangan holda fikrlash hikoyalarini yaxshi o'zlashtira boshlaydilar. Aqliy faoliyatni takomillashtirishning asosi – bu bolalarning g'oyalarini rivojlantirish va umumlashtirish orqali umumiy tushunchalarni shakllantirish, xulosalar chiqarish, fikr bildirish va xulosalar chiqarish, shuningdek savollarni shakllantirish, tegishli mulohazalarni gapirish, suhbatdoshning javobini to'g'rilash va to'ldirishdir. Aqliy operatsiyalarni takomillashtirish jarayonida bolalar muloqotining mazmuni va shakllarida o'zgarishlar ro'y beradi va obyektlar yoki hodisalardagi eng muhim xususiyatlarni ajratib olish qobiliyati paydo bo'ladi. Katta maktabgacha yoshdagi bolalar suhbatlarda faol ishtirok etadilar: ular bahslashadilar, mulohaza yuritadilar, o'z fikrlarini himoya qiladilar, do'stlarini ishontiradilar. Ularning ifodalari va mulohazalari predmet yoki hodisalarni nomlash va ularning sifatlarini to'liq o'tkazmaslik bilan cheklanib qolmay, balki ko'proq xarakterli xususiyatlar va xususiyatlarni ajratib turadi, obyektlar yoki hodisalarning to'liq batafsil va yetarlicha tahlilini ta'minlaydi. Katta maktabgacha yoshdagi bolalarga aniq, izchil va batafsil javob berib, barcha vazifalarni bajarishga o'rgatish kerak. Ular nafaqat rasmlarga qarashlari va kattalardan keyin takrorlashlari, balki o'quv jarayonida, ya'ni o'qituvchi tomonidan berilgan topshiriqni bajarishda faol ishtirok etishlari kerak. Monologik nutqning rivojlanishi predmet va hodisalar o'rtasidagi munosabatlar qonuniyatlariga qarab ma'lum bog'lanishlarning o'rnatilishiga ham tayanadi. Kerakli bilimlarni tanlash va ko'proq yoki kamroq mos ifoda shakllarini topish qobiliyatini rivojlantirish nutq faoliyatini rivojlantirishning to'g'ri yo'lidir. Bu yoshda berilgan mavzu bo'yicha izchil va aniq tavsiflovchi hikoya tuzish qobiliyati o'zini namoyon qila boshlaydi. Ammo shuni unutmasligimiz kerakki, katta maktabgacha yoshdagi bolalar hali ham tarbiyachining yordamiga muhtoj, chunki hikoya davomida tasvirlangan narsalar yoki hodisalarga hissiy munosabatni yetkazish qobiliyati hali yetarlicha rivojlanmagan. Bolalar nutqini rivojlantirishning asosi nutqni aloqa vositasi sifatida ishlatish qobiliyatini yaxshilashdir. Ushbu muloqot shaklining o'zgarishiga qarab, nutq shakli ham o'zgaradi. Dastlab, bola faqat o'zining yaqin atrofi bilan muloqot qiladi. Keyin bolada nutqning dialogik shaklini yetkazish va ko'rsatishga bo'lgan ehtiyoj paydo bo'ladi; tinglovchilar uchun mo'ljallangan ko'proq yoki kamroq keng semantik butun matn (ta'rif, hikoya) yuzaga keladi.

Bola qanday fikr bildirayotganini tushunish uchun faqat nutqning o'zi yetarli emas, uni faqat maktabgacha yoshdagi bolaning o'ziga xos holatini hisobga olgan holda tiklash mumkin. Bolaning bilim va g'oyalarini kengaytirish va boyitish ularni nutqda to'g'ri ifodalash qobiliyatini rivojlantirish bilan bog'liq bo'lishi kerak.

Hamkorlikda hikoya qilish – bu kattalar iborani boshlab, bola uni tugatsa, qisqa gaplarning birgalikda qurilishi hisoblanadi. Kichik guruhda - yakka tartibda, o'rta katta guruhda - barcha bolalar bilan.

Turli syujetlarni dramatisatsiya qilish bilan birgalikda hikoya qilish. Hikoya namunasi - bu bolalarga taqlid qilish va olish uchun ochiq bo'lgan obyektning qisqa, jonli tavsifi yoki hodisaning taqdimotidir. Treningning dastlabki bosqichlarida keng qo'llaniladi. Namuna bolaga monologning taxminiy mazmuni, ketma-ketligi va tuzilishini, uning hajmini aytib beradi, lug'at, grammatik shakllar va matn ichidagi muloqot usullarini tanlashni osonlashtiradi. Namuna bolalar erishishi kerak bo'lgan taxminiy natijani ko'rsatadi. U mazmuni va shakli jihatidan qisqa, tushunarli va qiziqarli, jonli va ifodali bo'lishi kerak. Namuna aniq, o'rtacha tezlikda va yetarlicha baland ovozda talaffuz qilinishi kerak. Namuna mazmuni tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lishi kerak. Hikoya namunasi tahlil qilish - bolalar e'tiborini hikoyaning ketma-ketligi va tuzilishiga jalb qiladi. Ushbu uslub bolalarni har xil turdagi monoglarni qurish bilan tanishtirishga qaratilgan bo'lib, ularga kelajakdagi hikoyalar rejasini aytib beradi. Hikoya rejasi uning mazmuni va ketma-ketligini belgilaydigan 2-3 savoldan iborat. Hikoya konturi hikoyaning barcha turlarida qo'llaniladi. O'yinchoqlar va narsalarni tasvirlashda u tafsilotlarni, xususiyatlarni va sifatlarini izchil amalga oshirishga yordam beradi, hikoya qilishda esa - faktlarni tanlash, personajlar tavsifi, harakat joyi va vaqti, syujetning rivojlanishi kerak bo'ladi. Mukammal hikoya qilishda kontur ko'rinishidagi savollar voqealarni ma'lum bir tartibda eslab qolishga va takrorlashga yordam beradi. Ijodiy hikoya qilishda reja ijodiy muammoni hal qilishni osonlashtiradi, bolaning tasavvurini faollashtiradi va bolaning fikrlarini boshqaradi. Katta guruhda bolalar rejadani chetga chiqishga yo'l qo'yishlari mumkin, kattalar asta-sekin ularni hikoyaning ma'lum bir ketma-ketligiga o'rganadi, mantiqning buzilishi va hikoyaning

to'liq emasligiga e'tibor qaratadi. Tayyorlov guruhida bolalar rejani takrorlashlari va hikoyachilarning unga rioya qilishlarini kuzatishlari mumkin. Hikoya rejasi guruh muhokamasi bilan birga bo'lishi mumkin. Jamoaviy hikoya asosan hikoya qilishga o'rgatishning dastlabki bosqichlarida qo'llaniladi. Kattalar gapni boshlaydi, bola esa davom etadi. Rejani ketma-ket muhokama qilish jarayonida bolalar kattalar bilan birgalikda eng qiziqarli bayonotlarni tanlaydilar va ularni izchil hikoyaga birlashtiradilar. Hikoyani qismlarga bo'lib tuzish - bu hikoyalarning har biri matnning bir qismini (syujetli rasmlar seriyasi) yaratishdir. Ushbu uslub ko'p epizodli rasmlarni tasvirlashda, jamoaviy tajribadan hikoya qilishda, alohida obyektlar va mavzularni aniqlash oson bo'lganda qo'llaniladi. Modellashtirish – katta tayyorgarov maktab guruhlarida qo'llaniladi. Model – bu hodisaning diagrammasi bo'lib, uning tarkibiy elementlari va aloqalari, obyektning eng muhim tomonlari va xususiyatlarini aks ettiradi. Har xil turdagi modellar qo'llaniladi (3 ta teng bo'lmagan harakatlanuvchi qismga bo'lingan doira, ularning har biri hikoyaning boshlanishi, asosiy qismi va oxirini tasvirlaydi). Birinchidan, model idrok etilgan matn tuzilishining tasviri, keyin esa mustaqil ravishda hikoya tuzish uchun qo'llanma sifatida ishlaydi. Muayyan simvolizm orqali aks ettirilgan sxemalar, shuningdek, o'yinchoqlar, tabiiy narsalar va fasllarning izchil, mantiqiy tavsifi uchun qo'llanma bo'lib xizmat qilishi mumkin. Hikoyaning yoki argumentning har bir qismining boshida paydo bo'ladigan so'z va iboralarni almashtirish uchun mavhum belgilardan foydalanish ham mumkin (geometrik shakllar: doira - hikoyaning boshi, to'rtburchak - asosiy qism, uchburchak - oxiri). Bolalarga ularning vazifalari tushuntiriladi. Birinchidan, ular tayyor ma'lum matnlar yordamida bunday modellarni qurishni o'rganadilar, so'ngra ular model asosida yangi matnlarni idrok etish, tahlil qilish va takrorlashni o'rganadilar va nihoyat, o'zlarining o'rnini bosuvchi rasmlar asosida o'zlarining hikoyalari va mulohazalarini yaratadilar. Muvofiq nutqni o'rgatish uchun personajlarning sxematik tasvirlari va ular bajaradigan harakatlar qo'llaniladi. Dastlab, badiiy asarlarning tinglangan matnlari qismlarining semantik ketma-ketligining rasm-sxemalik rejasi tuziladi. Keyin strelkalar bilan tutashgan belgilar o'rnini bosuvchi chizilgan kartochkalar ko'rinishidagi tayyor elementlardan maket qurish malakalari o'rgatiladi. Keyinchalik, bolalar taklif qilingan model asosida ertaklarni o'ylab topishadi. Asta-sekin, bola mustaqil nutq faoliyatida o'zini yo'naltiradigan matnning mantiqiy ketma-ketligi haqida umumlashtirilgan g'oyalarni rivojlantiradi.

XULOSA

Bolalar monologlarini baholash bolaning hikoya mavzusini ochishini, uning ketma-ketligini, izchilligini, tilning ifodali vositalarini tahlil qilishga qaratilgan. Baholash tarbiyaviy xususiyatga ega. Avvalo, kattalar hikoyaning kuchli tomonlarini ta'kidlaydi, shunda barcha bolalar ulardan o'rganishlari mumkin. Kichik va o'rta guruhlarda baholash rag'batlantiradi, katta guruhlarda esa bolalar hali o'rganishlari kerak bo'lgan narsalarni bilishlari uchun kamchiliklarni ko'rsatadi. Bolalar katta va tayyorgarlik guruhlarida hikoyalarni tahlil qilishda ishtirok etadilar. Shunday qilib, maktabgacha yoshdagi bolalarni hikoya tuzish va hikoya qilishga o'rgatish usullari xilma-xildir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Выготский, Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте [Текст] / Л. С. Выготский. – М.: ВЛАДОС, 2006. – 367 с
2. Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии [Текст]: учеб. пособие для студентов вузов / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2009. – 712 с. 50. Сидо
3. Сохин, Ф. А. Занятия по развитию речи в детском саду [Текст]: книга для воспитателя детского сада / Ф. А. Сохин и др.; под ред. О. С. Ушаковой. – М.: Просвещение, 1993. – 271 с
4. Гербова, В. В. Развитие речи в детском саду [Текст]: программа и метод. рекомендации / В. В. Гербова. – М.: Мозаика-Синтез, 2006. – 56 с.
5. Короткова, Э. П. Обучение детей дошкольного возраста рассказыванию [Текст]: пособие для воспитателя дет. сада / Э. П. Короткова. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1982. – 128 с.
6. Лурия, А. Р. Язык и сознание [Текст] / А. Р. Лурия. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1998. – 335 с.
7. Глухова, В. П. Особенности формирования связной монологической речи детей старшего дошкольного возраста с общим речевым недоразвитием [Текст] / В. П. Глухова. – Автореферат канд. дис. – М., 1987.
8. Горбушина, Л. А. Выразительное чтение и рассказывание детям дошкольного возраста [Текст]: учебное пособие для учащихся педагогических училищ / Л. А. Горбушина, А.П. Николаичева. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1985. – 175 с.
9. Поддьякова, Н. Н. Умственное воспитание детей дошкольного возраста [Текст] / Н. Н. Поддьякова, Ф.А. Сохина. – 2-е изд., дораб. – М.: Просвещение, 1988. – 192 с
10. Леонтьев, А. А. Язык, речь, речевая деятельность [Текст] / А. А. Леонтьев. – М.: Просвещение, 1969. – 214 с

11. Тихеева, Е. И. Развитие речи детей [Текст]: пособие для воспитателей детского сада / Е. И. Тихеева, Ф. А. Сохина. – М.: Просвещение, 1981. – 159 с.
12. Ушакова, О. С. Проблема изучения речи дошкольника [Текст]: сб. науч. тр. / О. С. Ушакова. – М.: РАО, 1994. – 129 с.
13. Ушакова, О. С. Работа по развитию связной речи [Текст] / О. С. Ушакова // Дошкольное воспитание. – 1984. – № 10. – С. 9–14.
14. Сохина, Ф. А. Развитие речи детей дошкольного возраста [Текст]: пособие для воспитателя дет. сада / Ф. А. Сохина. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1984. – 223 с.